

ВИСВІТЛЕННЯ ДЖЕРЕЛ РИМСЬКОГО ПРАВА У ТВОРЧОСТІ Д.І. АЗАРЕВИЧА

Мирза С. С.

Розглядається висвітлення джерел римського права в наукових працях професора Новоросійського університету Д.І. Азаревича.

Ключові слова: форми римського права, цивілістика, романістика, Новоросійський університет, Кодекс Юстиніана, Закони XII таблиць, Андріанівський едикт, пандекти.

Рассматривается освещение источников римского права в научных трудах профессора Новороссийского университета Д. И. Азаревича.

Ключевые слова: формы римского права, цивилистика, романистика, Новороссийский университет, Кодекс Юстиниана, Законы XII таблиц, Андриановский эдикт, пандекты.

Considered lighting sources of Roman law in the scientific works of Professor Novorossiysk University D I Azarevich.

Keywords: forms of Roman law, civil law, romance philology, Novorossiysk University, Justinian Code, Laws of XII tables, Andrianovskiy edict, digest.

Джерела римського права та їх вплив на сучасну цивілістику завжди були в центрі уваги наукових праць істориків і правників. Розвиток науки римського права в Україні й дослідження форм римського права в наш час пов'язується, передусім, з іменами таких науковців, як О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов, М.А. Дамірлі, Н.М. Крестовська, І.С. Канзафарова, О.І. Харитонова, Є.М. Орач, Б.Й. Тищик, В.І. Борисова, Л.М. Баранова та ін. Однак окремої уваги заслуговує наукова спадщина дослідників історії римського права Новоросійського університету, яка зберегла свою актуальність і в наші дні. Відомо, що значну роль у становленні вітчизняної цивілістичної школи відіграли ці вчені, чий науковий праці істотно вплинули на формування й розвиток цивілістики як науки.

Серед найбільш видатних дослідників форм римського права Новоросійського університету можна виділити, зокрема, професорів Д.І. Азаревича, М.Л. Дювернуа, В.В. Сокольського. Також дослідженням питань римського права в Новоросійському університеті займалися В.І. Адамович, О.В. Куніцин, С.П. Ніконов, К.М. Смирнов, І.Г. Табашников. Цих учених, безперечно, можна вважати засновниками традиції романістичної школи на півдні України. З цього приводу є слушною думка Є.О. Харитонова, який зазначає, що попри значні відмінності у поглядах цивілістів Новоросійського університету, вони всі були фахівцями в галузі як цивільного, так і римського права [1, 16]. Про це свідчать їх фундаментальні праці з цивільного та з римського права. Серед історичних постатей дослідників римського права кінця XIX - першої половини XX століття на особливу увагу заслуговує видатний цивіліст, професор Імператорського Новоросійського університету Дмитро Іванович Азаревич (1848-1920), який зробив вагомий внесок у розвиток науки римського права.

Слід зауважити, що наукова діяльність цього ученого була досліджена такими авторами як І.С. Канзафарова, К.Г. Некіт, В.О. Томсінов, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова.

Враховуючи все наведене, метою цієї статті є дослідження джерел римського права у творчості Д.І. Азаревича.

Д.І. Азаревич народився 1 жовтня 1848 року в місті

Гори-Горки Могилевської губернії в сім'ї професора законодавства Гори-Горецького землеробного інституту [2, 605]. Спочатку навчався в петербурзькій школі Св. Анни, потім - у 3-й Санкт-Петербурзькій класичній гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. По закінченню гімназичного курсу в 1866 році він вступив на юридичний факультет Імператорського Санкт-Петербурзького університету.

Ще в студентські роки Д.І. Азаревич визначив коло наукових інтересів, зосередивши свою увагу на римському праві, зокрема на вивченні його джерел. У 1870 році молодий учений закінчив юридичний факультет і був залишений в університеті стипендіатом кафедри римського права для підготовки до викладацької діяльності.

Восени 1872 року Д.І. Азаревич успішно захистив магістерську дисертацію "Про відмінність між опікою і піклуванням за римським правом" [3] на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету, яка незадовго до захисту була опублікована автором окремим виданням.

У 1873 році Д.І. Азаревич перебував за кордоном з метою удосконалення знань в юридичних науках. Після повернення в Росію він був призначений на посаду екстраординарного професора по кафедрі римського і цивільного права в Демидівському юридичному ліцеї [2, 606].

У 1877 році Д.І. Азаревич захистив на юридичному факультеті Імператорського Новоросійського університету в Одесі докторську дисертацію на тему "Прекаріум за римським правом" [4], за яку отримав ступінь доктора цивільного права. Вона була видана в тому ж році у вигляді окремої книги. Згодом, а саме в 1882 році Дмитро Іванович був обраний на посаду ординарного професора зазначеного університету, де йому було доручено читати на юридичному факультеті лекції з римського права, цивільного права й курс торгового права після введення його в програму навчання студентів-юристів Університетським статутом 1884 року.

Слід відзначити, що у вказаний період часу в Новоросійському університеті найбільше число годин відводилося на вивчення римського права. Протягом першого року студенти вивчали історію римського права, а наступні два з половиною роки - систему римського права. Домінуюче становище римського права в навчальному плані юридичного факультету сучасники пояснювали тим, що воно є найбільш досконалою формою права, яка ґрунтується на приватній власності. Видатний російський романіст Й.О. Покровський зазначав, що римське право "є чудовою юридичною школою для цивілістів: воно розвиває юридичне мислення, юридичну логіку, навчає юридичним методам і прийомам. Воно, як і будь-яка теорія, дає юристу можливість орієнтуватися при всяких випадках, можливість розуміти правовідносини, вгадувати їх природу й давати їм юридичне вираження. По-друге, воно дає й матеріальні знання - саме знання тих загальних положень, які випливають із самої природи правових інститутів і так тісно пов'язані з цією останньою, що не підлягають навіть ніяким змінам у місцевих правах... Отже, вивчення римського права переслідує далеко не ті цілі, які за ним часто припускають. І насамперед, не усунення місцевого, національного права й не заміна його правом римським як якимсь вищим законом, *ratio scripta*, чого домагаються романісти, а тільки більш широкою точки

© С.С. Мирза, 2014

зору на право й можливо більш наукового, теоретичного вивчення його” [5, 125].

Серед студентів Д.І. Азаревича, які захоплювалися лекціями ученого, були майбутні видатні вчені: цивіліст Є.В. Васьковський, процесуаліст О.А. Бугаєвський, цивіліст М.Я. Пергамент; його брат, майбутній депутат І Державної Думи О.Я. Пергамент.

Очевидним є те, що принципи “розумності та справедливості”, які були присутні у творчості Д.І. Азаревича та інших викладачів університету, лягли в основу багатьох наукових праць майбутніх науковців у галузі цивільного права.

Відзначимо, що саме в період викладання римського права в Новоросійському університеті Д.І. Азаревич найбільш ґрунтовно досліджує його, дотримуючись культурно-історичного погляду на історію. У контексті досліджень ученого вагоме місце займає питання про джерела (форми) римського права.

Так, у 1885 році ученим було видано посібник з римського права “Із лекцій по римському праву”, в якому автор неодноразово підкреслював значення джерел римського права. У цьому посібнику він відзначав, що “цінність форм римського права полягає в наступному: по-перше, вони тісно пов’язані з практичною стороною юриспруденції; по-друге, служать основою для науки цивільного права” [6, 37]. Особливу увагу учений приділяв Кодексу Юстиніана, зазначаючи, що через багато століть майже всі християнські народи Західної Європи засвоїли римське право в такому вигляді, в якому воно було кодифіковано Юстиніаном [6, 39]. На підтвердження цього таке явище справедливо було назване Р. фон Іерингом “неймовірною частиною історії” [7]. Д.І. Азаревич підтримував цю думку й вважав, що ключова роль у цьому належить саме Кодексу Юстиніана, оскільки право, яке нібито не мало на той момент практичного застосування, інтенсивно відроджувалося та отримало перемогу на життя завдяки зводу законів, складеному тисячу років потому, маючи на увазі саме вказаний кодекс. Автор вважав, що за допомогою Кодексу Юстиніана римське право отримало значення позитивного права й буде предметом наукових досліджень учених-правників протягом багатьох поколінь [6, 47]. Підтвердженням цього є той факт, що й за часів Радянського Союзу, і сьогодні дослідження проблем римського права представляють інтерес для наукової спільноти.

Повертаючись до наукової творчості Д.І. Азаревича, відзначимо, що в 1887-1889 рр. автор видав свою наукову працю “Система римського права (університетський курс)” у трьох томах, який фактично став першим повним підручником з римського права для студентів. У цьому підручнику вчений знову звертає увагу на роль джерел римського права вже для кодифікованих нормативних актів багатьох країн Західної Європи та Російської імперії. Так, досліджуючи це питання, автор розмірковує над значенням форм римського права й доходить висновку, що, з одного боку, вони нібито не мають ніякого практичного впливу на кодифіковане цивільне законодавство, оскільки джерела римського права не містять практичних відомостей про законодавство держави. Однак з іншого боку, жоден кодекс у матеріальному відношенні не може створити нічого нового. На підставі цього автор робить умовивід про те, що оскільки в країнах Західної Європи до появи кодексів панували положення римського права, то, відповідно, можна зробити припущення, що зміст цих кодексів у частині матеріального права бере початок з джерел римського права [8, 22]. Ми погоджуємося з думкою Д.І. Азаревича й вважаємо, що законодавчі зводи багатьох країн Західної Європи за основу беруть норми, які містяться в джерелах римського права. Прикладом

цього є Французький цивільний кодекс 1804 року, який, хоча й був складений в епоху, коли робилися спроби “розірвати зі старим правом”, але цей кодифікований нормативно-правовий акт містить положення із Кодексу Юстиніана.

Поряд з цим, Д.І. Азаревич у зазначеному підручнику робив акцент на тому, що “вивчення джерел римського права в країнах з кодифікованим правом має настільки практичне значення, наскільки внутрішня історія загального права складає частину догматичної історії” [8, 23].

Не оминув уваги автора й питання про вплив джерел римського права на правову систему в Російській імперії. У своїй науковій праці “Система римського права” учений вказує на те, що Росія також не уникала впливу римського права з давніх часів, засвоєння якого прийшло спочатку через візантійські правові основи, а потім через західну культуру [8, 24]. Відповідно до цього Д.І. Азаревич робить висновок, що для пізнання нашого позитивного права, необхідне знайомство з джерелами римського права.

Головною ідеєю дослідження Д.І. Азаревича щодо форм римського права була думка автора, що матеріал, який дозволяє нам зрозуміти й систематизувати правові поняття, міститься саме в джерелах римського права: Законах XII таблиць, Андріановському едикті, пандектах, тобто збірниках для внутрішньої історії розвитку права, складених протягом п’яти століть від Августа до Юстиніана.

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновки, що в XIX ст. джерела римського права були предметом дослідження вчених-романістів Новоросійського університету, зокрема Дмитра Івановича Азаревича. Наукові праці цього дослідника джерел римського права відносяться до класики наукової юридичної думки. Учений досліджував, аналізував і підкреслював велике значення форм римського права для формування й подальшого розвитку концепцій, ідей у науці цивільного права та використання їх положень у практичній діяльності. Відповідно, завдяки науковій спадщині Д.І. Азаревича сучасні концепції отримали достатньо ґрунтовний потенціал для подальшого розвитку романістики й повинні використовуватися як основа в сучасних дослідженнях.

Література

1. Харитонов Є.О. Одеська школа цивілістики: до проблеми визначення поняття та особливостей / Є.О. Харитонов // Часопис цивілістики. - 2011. - № 10. - С. 12-17.
2. Томсинов В.А. Дмитрий Иванович Азаревич (1848-1920) // В.А. Томсинов Российские правоведы XVIII-XX веков: Очерки жизни и творчества: в 2 т. - М.: Зерцало, 2007. - Т. 1. - 672 с.
3. Азаревич Д.И. О различии между опекой и попечительством по римскому праву / Д.И. Азаревич. - СПб.: Тип. т-ва “Общественная польза”, 1872. - 320 с.
4. Азаревич Д.И. Прекариум по римскому праву / Д.И. Азаревич. - Ярославль: Тип. Губ. правл., 1877. - 243 с.
5. Козлов Ю.А. Юриспруденция как фактор политико-правового развития дореволюционной России: Историко-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Козлов Юрий Алексеевич. - М., 2005. - 201 с.
6. Азаревич Д.И. Из лекций по римскому праву. Вып. I. / Д.И. Азаревич. - Одесса: Типография П.А. Зеленаго. - 1885. - 115 с.
7. Moddermann. Die Reception des romischen Rechts ubers v R. Iering. Munchen. - 1880.
8. Азаревич Д.И. Система римского права (Университетский курс) / Д.И. Азаревич. Том 1.- СПб.: Типография А.С. Суворина, 1887. - 487 с.

Мирза С.С.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і
права
ОДУВС

Надійшла до редакції: 15.11.2013